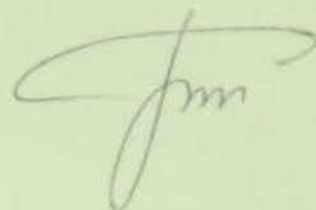

АВМ.
Б18

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ
УКРАЇНИ ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО»

БАЙДІН ЮРІЙ ВАЛЕРІЙОВИЧ

УДК 340.12+341.17

**ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ І ЙОГО МЕЖІ
В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ
(ПИТАННЯ ТЕОРІЇ)**

Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук**

Харків – 2012

код екземпляра

676790

Дисертація є рукописом.

Робота виконана в Науково-дослідному інституті державного будівництва та місцевого самоврядування, Національна академія правових наук України.

Національний університет "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого"
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

Науковий керівник:

— кандидат юридичних наук, ~~доцент~~ **Яковюк Іван Васильович**, Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України, заступник директора з наукової роботи.

№ 16217A

Офіційні опоненти:

— доктор юридичних наук, професор, **Лемак Василь Васильович**, Ужгородський національний університет, завідувач кафедри історії держави і права, член-кореспондент НАПрН України

Бочаров Дмитро
України, доцент кафедри

Олекс
теорії

16217A - ОРК

A/реф. Х0

Б 18

Байдін, Ю. В.

Державний суверенітет і його межі в умовах європейської інтеграції [Текст]: автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 - Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. 200 с. - Х., 2012. - 00.00

2012 р. о "13" годині
ди Д 64.086.02 у
академія України
61024, м. Харків,

на з
ціо

итися у бібліотеці
а академія України
61024, м. Харків,

16217A

цф 2012 р.

льян О. Г.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Державний суверенітет є однією з найбільш дискусійних проблем юридичної науки. Особливої гостроти ці дискусії набули в другій половині ХХ ст., що пов'язано, з одного боку, з процесами внутрішньодержавної регіоналізації, а з другого – створенням наддержавних об'єднань у рамках процесу інтеграції. В останньому випадку обговорюється питання про можливість створення на основі ЄС європейської федерації, що призводить до розмивання змісту поняття «суверенітет» і породжує проблеми як теоретичного, так і практичного характеру.

Актуальність дослідження суверенітету на дисертаційному рівні обумовлена тим, що останнім часом вітчизняною наукою по суті не проводилися комплексні загальнотеоретичні дослідження особливостей реалізації державного суверенітету в умовах інтеграційного процесу, який на сьогодні здійснюється як у рамках Європейського Союзу, так і в межах Ради Європи. Намір України інтегруватися до Європейського Союзу обумовлює потребу в спеціальному дослідженні впливу членства в цьому об'єднанні на державний суверенітет, а також аналізу наслідків перебування в статусі країни-кандидата або держави-сусіда, що сприятиме формуванню виваженої позиції стосовно доцільності входу України до ЄС.

Ступінь розробленості проблематики державного суверенітету традиційно вважається надзвичайно високим. Разом з тим аналіз праць з цієї проблеми дає підстави зробити висновок, що при визначенні змісту і особливостей реалізації державного суверенітету висловлюються відмінні, а інколи навіть полярні погляди; окремі положення теорії суверенітету, зокрема ті, що стосуються практики його реалізації, враховуючи розвиток європейської інтеграції, потребують оновлення відповідно до сучасних реалій; співвідношення категорій «державний суверенітет» і «національна безпека» залишається невизначеним. Таким чином, проблема реалізації суверенітету в умовах членства держави в складі міждержавного об'єднання є недостатньо розробленою, що надає актуальності відповідному загальнотеоретичному дослідженню.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до фундаментальної теми «Правові проблеми визначення і реалізації державного суверенітету в умовах європейської інтеграції та глобалізації» (номер державної реєстрації 0108U001235), затвердженої президією НАПрН України. Тема дисертаційного дослідження розглянута і схвалена відділенням теорії та

історії держави і права НАПрН України і затверджена вченою радою НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування.

Мета та завдання дослідження. *Метою* дисертаційної роботи є концептуальне осмислення практики реалізації державного суверенітету в умовах членства держави у складі Європейського Союзу і Ради Європи.

Для досягнення зазначеної мети поставлені й послідовно вирішуються такі основні *завдання*:

- сформулювати поняття, виокремити ознаки державного суверенітету і розкрити їх зміст;
- визначити співвідношення понять «державний суверенітет» та «суверенні права»;
- розглянути сучасні підходи до розуміння суверенних прав держави, дати їх визначення і виокремити ознаки;
- дослідити механізм реалізації державного суверенітету в умовах членства держави у складі Європейського Союзу і Ради Європи;
- проаналізувати на прикладі ЄС вплив наддержавних об'єднань на суверенітет країн-кандидатів і держав-сусідів;
- узагальнити історичний і теоретичний матеріал стосовно формування політики національної безпеки;
- розглянути державний суверенітет у контексті забезпечення національної безпеки держави.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі реалізації державного суверенітету в умовах європейської інтеграції.

Предметом дослідження є процес трансформації політико-правового змісту державного суверенітету та меж його реалізації в умовах інтеграційного процесу в Європі.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертації становить комплекс філософсько-світоглядних підходів, загальнонаукових і спеціально-юридичних методів пізнання. Методи дослідження обиралися з урахуванням поставлених завдань.

Для досягнення мети дослідження використовувався діалектичний підхід, що допомогло простежити еволюцію поглядів на зміст суверенітету в різні історичні періоди як у вітчизняній, так і зарубіжній юридичній науці, охарактеризувати правову природу Євросоюзу, яка перебуває в стані постійного розвитку, дослідити зміну підходів до бачення сутності безпеки держави та визначити закономірності трансформації її структури. Герменевтичний підхід було використано в процесі тлумачення положень міжнародно-правових

документів, установчих й інших правових актів ЄС і Ради Європи, конституцій та інших джерел національного права в аспекті правового регулювання питань, пов'язаних з реалізацією державного суверенітету. Історико-правовий метод дозволив розкрити еволюцію підходів до розуміння державного суверенітету, а також проаналізувати процес становлення та розвитку політики національної безпеки. Порівняльний метод застосовувався для виявлення особливостей впливу наднаціональної та міжурядової моделей інтеграційних об'єднань в Європі на суверенітет держав-членів, країн-кандидатів та держав-сусідів. Завдяки системному методу національну безпеку розглянуто як систему, структуру якої утворюють взаємообумовлені підвиди безпеки (державна, військова, економічна тощо). За допомогою семантичного та формально-догматичного методів сформульовано дефініції понять «суверенні права» і «національна безпека». Формально-логічні прийоми пізнання (аналіз і синтез, індукція і дедукція) допомогли дослідити сутність державного суверенітету та розкрити співвідношення таких понять, як «суверенітет» і «суверенні права»; «державний» і «економічний», «податковий», «інформаційний» суверенітет; «національна» і «військова», «економічна», «інформаційна», «гуманітарна» безпека. Методи моделювання і прогнозування застосовувалися для оцінки перспектив еволюції правової природи ЄС і перспектив його впливу на суверенітет держав-членів, країн-кандидатів і держав-сусідів. Зазначені методи використовувалися в роботі у взаємозв'язку.

Теоретичним підґрунтям роботи є наукові праці фахівців у галузі філософії, теорії держави і права, науки міжнародного публічного права та європейського права. Емпіричну базу дослідження становлять міжнародні нормативно-правові акти, національне законодавство, правові акти ЄС і Ради Європи, практика європейських і національних судових установ, довідкова література, аналітичні матеріали.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим у вітчизняній юридичній науці комплексним монографічним науковим дослідженням меж державного суверенітету в умовах європейської інтеграції. Робота характеризується сучасною постановкою проблеми, аналізом нових ідей і тенденцій розвитку теорії і практики реалізації державного суверенітету в умовах європейської інтеграції.

Уперше у вітчизняній юридичній науці:

– сформульовано визначення суверенних прав, під якими розуміються необхідні для існування і розвитку держави правові можливості, які визнаються невід'ємними, мають бути загальними і

рівними для кожної країни, якими вона наділяє себе своєю волею;

– визначено ознаки суверенних прав і доведено, що суверенні права є складовою державного суверенітету; вони характеризуються як природні, оскільки пов'язані з фактом існування держави; є загальними і рівними для кожної держави; перелік суверенних прав і їх зміст обумовлені відповідним етапом державно-правового розвитку; такі права є невід'ємними: оскільки вони ніким державі не даровані, тому не можуть бути відібрані в неї;

– розкривається співвідношення понять «державний суверенітет» та «національна безпека», зроблено висновок, що диференціація національної політики на підвиди (воєнна, економічна, інформаційна, гуманітарна) обумовлена передусім потребою в забезпеченні й захисті відповідної групи суверенних прав;

– виявлено особливості реалізації державного суверенітету в умовах Ради Європи шляхом розкриття її правової природи, процедури набуття членства в ній, правової природи зобов'язань держав-членів, характеристики інституційної системи та юридичної сили рішень, які приймаються її органами.

Набули подальшого розвитку положення:

– про необхідність розгляду «економічного», «податкового», «інформаційного» суверенітету не як самостійних правових явищ, що існують поряд з державним, народним і національним суверенітетом, а як понять, що уособлюють певну сукупність суверенних прав держави у відповідній сфері державно-правового життя;

– щодо форм і методів впливу Європейського Союзу на суверенітет держав-членів, а також країн-кандидатів і держав-сусідів;

– щодо правової природи зобов'язань, що впливають із членства держави в Раді Європи та значення процедури моніторингу як основного механізму контролю за імплементацією та дотриманням державами своїх статутних зобов'язань, що є дієвим важелем впливу на суверенітет держав-членів.

Удосконалено:

– положення про співвідношення компетенції держави і суверенних прав; встановлено, що останні реалізуються через компетенцію державної влади у відповідних сферах суспільного життя;

– визначення національної безпеки, під якою слід розуміти стан захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, який забезпечує сталий розвиток суспільства, досягнення національних цілей, збереження фундаментальних цінностей і традицій, своєчасне виявлення і подолання реальних і потенційних

загроз національним інтересам та запобігання їм.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані в дисертації теоретичні положення і висновки можуть бути використані:

у науково-дослідницькій сфері – для розробки питань, пов'язаних із реалізацією державного суверенітету в міждержавних об'єднаннях, визначенням правової природи наднаціональних союзів та формуванням політики національної безпеки;

у правотворчій діяльності – для удосконалення вітчизняного законодавства, що регулює відносини з міждержавними об'єднаннями та регламентує основи політики національної безпеки;

у навчальному процесі – при підготовці підручників та викладанні курсів «Теорія держави і права» і «Європейське право».

Особистий внесок здобувача. У колективній монографії «Державний суверенітет: теоретико-правові проблеми» дисертанту належить розділ «Проблеми співвідношення державного суверенітету і суверенних прав», у колективній монографії «Правовые проблемы определения и реализации государственного суверенитета на современном этапе» – розділ «Государственный суверенитет и суверенные права: проблемы соотношения».

Апробація результатів дисертації. Дисертація виконана й обговорена на науковому семінарі НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України. Основні положення дисертації доповідались автором на міжнародних, науково-практичних конференціях і семінарах, а саме: «Актуальні проблеми правознавства» (м. Харків, 2004 р.), «Соціально-політичні та соціально-правові проблеми сучасності» (м. Харків, 2004 р.), «Європейська інтеграція після прийняття Конституції для Європи: проблеми і перспективи» (м. Харків, 2005 р.), «Политико-правовые проблемы современного общества» (м. Москва 2008 р.), «Організаційні та правові проблеми забезпечення державного суверенітету» (м. Харків, 2009 р.), «Декларація про державний суверенітет України – передумова її незалежності та демократичного розвитку» (м. Харків, 2010 р.), «Публічна влада в Україні та конституційно-правовий механізм її реалізації» (м. Харків, 2011 р.), «Проблемы государственно-правового развития Украины и России в условиях глобализации» (м. Москва, 2011 р.), «Особистість. Суспільство. Право» (м. Полтава, 2012 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення й висновки дисертації знайшли відображення в п'яти наукових статтях, три з яких опубліковані у фахових виданнях, двох розділах двох колективних монографій та тезах семи доповідей на наукових конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Структура дисертації обумовлена завданнями і логікою дослідження. Робота складається із вступу, двох розділів, які включають шість підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації – 245 сторінок, з яких основного тексту – 192 сторінки. Список використаних джерел становить 53 сторінки і містить 538 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність обраної теми, визначається ступінь її розробленості, встановлюється мета і завдання дослідження, його об'єкт і предмет, окреслюється методологічна і теоретична основа, формулюється наукова новизна роботи, характеризується теоретичне і практичне значення отриманих результатів, містяться дані про апробацію основних положень дослідження, його структуру.

Розділ 1 «Державний суверенітет: теоретико-методологічний аналіз» складається з трьох підрозділів.

У *підрозділі 1.1 «Теоретико-методологічні основи визначення державного суверенітету»* досліджено і критично проаналізовано основні підходи до визначення змісту державного суверенітету і переліку його ознак. Звертається увага на те, що сутність державного суверенітету залишається незмінною з часу запровадження цієї категорії. Водночас з приводу ознак, через які конкретизується його зміст, серед науковців немає єдності в поглядах. У різні часи правники наводили різний перелік характеристик суверенітету, серед яких поступово виокремилася своєрідне ядро його ознак (верховенство, незалежність, єдність і неподільність, невідчужуваність), яке сприймається переважною більшістю авторів. Разом з тим у процесі демократизації державно-правового розвитку окремі характеристики (абсолютність, необмеженість) були відкинуті, тоді як інші (обумовленість суверенітетом народу) були включені до цього переліку. Звертається увага на те, що розширення переліку ознак суверенітету за рахунок інших його характеристик (наприклад, самостійність, повнота, універсальність тощо) слід вважати недоцільним, оскільки їх зміст зазвичай підміняється змістом інших усталених ознак.

Наприкінці підрозділу наведено основні ознаки державного суверенітету: верховенство державної влади; її незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах; єдність і неподільність; невідчужуваність; обумовленість суверенітетом народу. На підставі визначених ознак під державним суверенітетом пропонується розуміти

обумовлену волею народу політико-правову властивість держави, що полягає у верховенстві державної влади щодо будь-якої іншої влади в суспільстві та її незалежності від будь-якої іншої влади за її межами.

У підрозділі 1.2 «Суверенітет і суверенні права: особливості співвідношення» зазначається, що суверенні права розкривають сутність влади держави як суверенної. Хоча теза про те, що суверенітет конкретизується в суверенних правах, є загальноновизнаною, питання про їх зміст і співвідношення з державним суверенітетом залишається нерозробленим. Визначити, чи дійсно держава є суверенною, можна на підставі аналізу практики реалізації суверенних прав. Якісний стан суверенітету передбачає наявність у держави такого обсягу прав, без якого її існування неможливе. Не існує універсального і заздалегідь даного для всіх держав переліку суверенних прав. У держави їх має бути стільки, скільки їй необхідно для забезпечення верховенства на власній території і незалежності у відносинах з іншими країнами, що говорить про невичерпність суверенних прав. Зауважується, що їх розширення зміцнює принцип суверенітету, водночас звуження може призвести до вихолощування його змісту. Конституції деяких країн передбачають можливість делегування права здійснення окремих суверенних прав міждержавному об'єднанню, членом якого вони є. Таке делегування не призводить до обмеження суверенітету, оскільки ці права залишаються за державою, яка лише вдається до іншого способу їх реалізації, набуваючи при цьому додатково ще й загальносистемних повноважень.

У підрозділі сформульовано визначення суверенних прав, під якими розуміються необхідні для існування і розвитку держави правові можливості, що визнаються невід'ємними, мають бути загальними і рівними для кожної країни, якими вона наділяє себе своєю волею, та виокремлені їх риси: 1) суверенні права є складовою державного суверенітету; 2) вони характеризуються як природні, оскільки пов'язані з фактом існування держави; 3) є загальними і рівними для кожної держави; 4) перелік суверенних прав і їх зміст обумовлені відповідним етапом державно-правового розвитку; 5) вони є невід'ємними, оскільки ніким державі не даровані, а тому не можуть бути відібрані в неї.

У підрозділі 1.3 «Національна безпека та її роль у забезпеченні державного суверенітету» еволюцію підходів до поняття безпеки розглянуто в контексті проблеми забезпечення державного суверенітету. На підставі аналізу стратегій (доктрин, концепцій) національної безпеки України та провідних країн світу виокремлено структурні елементи національної безпеки: фундаментальні національні

інтереси; місія країни на даному історичному етапі; можливі загрози державі; її потенційні противники; конкретні цільові установки стосовно вироблення політики національної безпеки.

Вказується, що на сучасному етапі розвитку під національною безпекою прийнято розуміти стан захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, який забезпечує сталий розвиток суспільства, досягнення національних цілей, збереження фундаментальних цінностей і традицій, своєчасне виявлення і подолання реальних і потенційних загроз національним інтересам та запобігання їм. Національна безпека – це системне явище, зміст якого розкривається через сукупність взаємообумовлених елементів – державної, громадської, військової, економічної та інших підвидів безпеки. Оскільки головною складовою національного інтересу є імператив самозбереження держави, у структурі національної безпеки найбільшу частку становлять ті її підвиди, які спрямовані на забезпечення безпеки держави, захист її суверенітету і територіальної цілісності, оборони, сталого розвитку. У роботі показано, як державна, воєнна, економічна, інформаційна та гуманітарна безпека забезпечують суверенітет держави в цілому і окремих комплексів суверенних прав.

Вказується, що політика національної безпеки характеризується певними закономірностями організації й функціонування: це взаємообумовленість безпеки особистості, суспільства і держави, що пояснюється єдністю простору безпеки; єдність природної, техногенної, гуманітарної, економічної і військово-політичної безпеки; взаємодія підвидів національної безпеки: державної, воєнної, економічної, гуманітарної, інформаційної; взаємопов'язаність національної, регіональної і міжнародної безпеки.

Розділ 2 «Реалізація державного суверенітету в умовах наддержавної і міжурядової форм інтеграції» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1 «Нормативно-правове закріплення практики реалізації суверенітету держав-членів Європейського Союзу» зазначається, що у сучасних умовах поширена практика передачі права реалізації суверенних прав наддержавним організаціям, яка найбільш послідовно здійснюється в Євросоюзі. Членство держав в ЄС створює правові передумови для координації дій між наднаціональними інститутами та національними урядами. Тісна співпраця між ними спонукає до створення принципово нового механізму узгодження інтересів ЄС і держав-членів, який полягає в спрямуванні об'єднаних зусиль на досягнення спільного інтересу, що обумовлює делегування

інститутам Союзу права реалізації окремих суверенних прав. Таке делегування не обмежує суверенітет держави, оскільки є проявом його здійснення у випадку, коли національні уряди вважають, що реалізація окремих суверенних прав на наднаціональному рівні є більш ефективною, аніж на національному. Зазначається, що в умовах, коли на рівні ЄС поступово відбувається централізація влади, набуває актуальності завдання з досягнення балансу між наднаціональними і міжурядовими початками, аби виключити надмірне посилення інститутів Союзу за рахунок обмеження права держав на реалізацію суверенних прав і одночасно зберегти процес поглиблення інтеграції. Ступінь самообмеження держав-членів у реалізації суверенних повноважень є різною і залежить від сфери суспільних відносин, що підпадає під предметну компетенцію ЄС: від досить широкої, де він по суті виконує функцію національного законодавця, до незначного, що зводиться до рекомендаційних і заохочувальних заходів.

Підкреслюється, що принцип верховенства права ЄС з точки зору конституційних судів держав-членів не є абсолютним. Вища юридична сила права ЄС ґрунтується не на його особливій природі, а впливає з положень національних конституцій та має свої межі, що визначені державами-членами у договірному порядку. ЄС з огляду на концепцію суверенітету безпосередньо не втручається в процес прийняття рішень національними парламентами, а лише впливає на їх зміст. Держави самостійно вирішують питання про доцільність зміни свого законодавства для приведення його у відповідність з правом ЄС. У разі колізії принцип верховенства права ЄС не передбачає автоматичного визнання недійсності норм національного права. З метою захисту свого суверенітету держави-члени закріпили в установчих договорах низку норм, спрямованих на захист своїх прав у сфері нормотворчості від ймовірних порушень з боку інститутів ЄС.

У підрозділі 2.2 «Вплив Європейського Союзу на суверенітет країн-кандидатів і держав-сусідів» акцентується увага на тому, що засобом поширення впливу ЄС на правопорядки країн-кандидатів і держав-сусідів виступає право ЄС, що перетворюється на інструмент для захисту інтересів Союзу та його членів у взаємовідносинах з іншими країнами. Це забезпечується насамперед за рахунок автономізації права та поширення дії його норм за межі ЄС. Правовою основою впливу ЄС на суверенітет країн-кандидатів і держав-сусідів є міжнародні договори, при укладенні яких ЄС використовує практику включення до них положень, аналогічних тим, що містяться в установчих договорах та актах інститутів Союзу. Разом з тим держави з метою захисту своїх

національних інтересів можуть висловити певні захисні застереження щодо неможливості сприйняти окремі положення спільного доробку. У такий спосіб вказані країни поступово залучаються до процесів правової інтеграції, що позначається на їх суверенитеті.

Ступінь впливу угод на суверенитет третіх країн залежить від рівня співпраці сторін. Положення угод, що стосуються адаптації національного законодавства асоційованих країн до права ЄС, мають характер як «твердих», так й «м'яких» зобов'язань сторін залежно від сфер, в яких вона здійснюється. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами передбачає укладення або приєднання до міжнародних угод, ухвалення національних законів, положення яких відповідають нормам права Союзу. Цей процес має переважно односторонній характер, оскільки передбачає приведення правових норм, ухвалених вітчизняним законодавцем, у відповідність з нормами права ЄС. Невиконання або неповне виконання державою рекомендацій ЄС не тягне за собою юридичну відповідальність, а лише створює перешкоди для подальшого процесу її інтеграції до ЄС. На відміну від угод про партнерство і співробітництво, угоди про асоціацію передбачають заснування спільних органів, які мають право приймати юридично обов'язкові для держав рішення, та створення зони вільної торгівлі чи митного союзу між ЄС та асоційованою країною, правовий режим яких впливає на реалізацію державою своїх суверенних повноважень в економічній сфері. Зазначено, що в результаті поглиблення інтеграції обсяг «спільного доробку» постійно зростає та поширюється на нові сфери у зв'язку з розширенням та еволюцією компетенції ЄС, внаслідок чого нові кандидати стикаються з більш складними в політичному, економічному та правовому сенсі умовами вступу.

У підрозділі 2.3 «Реалізація державного суверенітету в умовах міждержавної інтеграції (на прикладі Ради Європи)» зазначено, що міждержавна організація використовується для вирішення суспільно значущих колективних проблем і цілком підпорядковується волі держав-членів, забезпечуючи їх інтереси. Нормативні приписи або рекомендації, що походять від неї, вважаються проявом суверенної волі держав-членів, вираженої в її статуті. Такі організації, зокрема Рада Європи, не передбачають концентрації владних повноважень на рівні об'єднання, а тому її членам не доводиться вдаватися до суттєвого самообмеження в реалізації суверенних прав.

Зазначається, що порівняно з ЄС процедура вступу до Ради Європи є більш спрощеною, що обмежує можливості її впливу на країни-кандидати. Діяльність з приведення національного законодавства у відповідність із нормативною базою Ради Європи суттєво не впливає

на суверенітет країн-кандидатів та держав-членів, оскільки є відносно незначною за обсягом і не повинна бути завершена на час вступу до організації. Більш значущим для суверенітету є вплив політичних зобов'язань, які можуть покладатися на країни-кандидати і згоду на виконання яких вони висловлюють під час вступу. Констатується, що Рада Європи не здатна домогтися реалізації передвступних зобов'язань та інших вимог стосовно членів організації, оскільки не має жорстких важелів впливу на держав-членів і значною мірою залежить від них. Її зусилля зводяться переважно до заохочення виконання державами своїх статутних зобов'язань, контролю за виконанням рішень Європейського суду з прав людини та надання інформації з питань внутрішнього життя країни в рамках проведення моніторингу і постмоніторингу реалізації статутних зобов'язань.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведене теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання, що полягає у концептуальному осмисленні практики реалізації державного суверенітету в умовах членства держави у складі Європейського Союзу і Ради Європи. Його розв'язання супроводжується розкриттям співвідношення державного суверенітету і суверенних прав, а також суверенітету і національної безпеки. На підставі проведеного дослідження сформульовано такі висновки.

1. Державний суверенітет – це складний державно-правовий феномен. Для закріплення в праві він повинен бути концептуально оформлений, переведений у розряд юридичної конструкції, під якою розуміють обумовлену волею народу політико-правову властивість держави, що полягає у верховенстві державної влади щодо будь-якої іншої влади в суспільстві та її незалежності від будь-якої іншої влади за її межами.

2. З моменту запровадження поняття «суверенітет» його головний зміст залишається незмінним. Проте перелік ознак, що характеризують його, у процесі розвитку теорії суверенітету зазнавав змін. При цьому, якщо одні його ознаки (верховенство, єдність і неподільність, незалежність і рівноправність, невідчужуваність) визнавалися за суверенітетом завжди, то інші (обумовленість суверенітетом народу) виникають або зникають (абсолютність, необмеженість) на певному етапі державно-правового розвитку. Окремі характеристики (повнота і самостійність) хоча інколи і вживаються стосовно суверенітету, проте їх віднесення до його ознак є

проблематичним, оскільки зазвичай їх зміст розкривається через зміст інших ознак.

3. «Економічний», «податковий», «інформаційний» суверенітет – це не самостійні правові явища, що існують поряд з державним, національним і народним суверенітетом, а поняття, що уособлюють певну сукупність суверенних прав держави у відповідній сфері державно-правового життя.

4. Юридичним виразом такої ознаки держави, як суверенітет, є суверенні права, через які він конкретизується. Суверенні права – це права виняткові, які окрім держави не можуть належати більш нікому. Під суверенними правами пропонується розуміти необхідні для існування і розвитку держави правові можливості, які визнаються невід'ємними, мають бути загальними і рівними для кожної країни, якими вона наділяє себе своєю волею.

5. Виділення ознак суверенних прав дозволяє розкрити співвідношення між ними і суверенітетом, конкретизувати зміст останнього. До ознак суверенних прав слід віднести таке: суверенні права є складовою державного суверенітету; вони характеризуються як природні, оскільки пов'язані з фактом існування держави; є загальними і рівними для кожної держави; перелік суверенних прав і їх зміст обумовлені відповідним етапом державно-правового розвитку; вони є невід'ємними: оскільки вони ніким державі не даровані, то не можуть бути ані відібрані в неї.

6. Якщо державний суверенітет створює правові умови для реалізації суверенних прав, то останні сприяють збереженню цілісності суверенітету. При цьому ознаки суверенітету не тотожні ознакам його складових. Суверенні права поза державним суверенітетом не лише втрачають ряд своїх значущих властивостей, але й взагалі не можуть існувати у такій якісній визначеності.

7. Сучасні конституції передбачають можливість делегування права реалізації окремих суверенних прав наддержавним об'єднанням і міжнародним організаціям. Існуюча практика добровільної передачі державою права реалізації певного суверенного права цілком допустима, оскільки вона, по-перше, служить способом реалізації суверенного права; по-друге, компенсується набуттям так званих загальносистемних повноважень у рамках інтеграційного об'єднання; по-третє, передбачає можливість повернення делегованих прав, тобто не порушує суверенітет держави.

8. Для практичної реалізації суверенні права повинні бути переведені в розряд повноважень органів держави з певних предметів

відання, без чого вони залишаються лише потенційними можливостями держави. Зв'язок суверенітету і компетенції держави виражається в тому, що державний суверенітет реалізується через компетенцію державної влади і її органів у відповідних сферах суспільного життя.

9. Забезпеченню суверенітету сприяє проведення державою політики національної безпеки, яку можна визначити як стан захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, який забезпечує сталий розвиток суспільства, досягнення національних цілей, збереження фундаментальних цінностей і традицій, своєчасне виявлення і подолання реальних і потенційних загроз національним інтересам та запобігання їм.

10. Сучасне сприйняття національної безпеки передбачає її комплексний розгляд як системного явища, зміст якого розкривається через сукупність взаємообумовлених підвидів безпеки (громадської, державної, воєнної, економічної тощо). Кількість підвидів національної безпеки для різних держав може бути неоднаковою і залежить від того, на якому етапі розвитку перебуває держава, що вона вважає об'єктом безпеки, як тлумачить національні інтереси і загрози їм. Окрім суспільної безпеки, яка зосереджена на забезпеченні прав людини та інтересів суспільства в цілому, решта підвидів (державна, воєнна, економічна, інформаційна, гуманітарна) спрямована переважно на забезпечення суверенітету держави в цілому і певного комплексу суверенних прав зокрема.

11. Практичним втіленням можливості самообмеження в реалізації суверенних прав є членство держави у міжнародних організаціях або в діяльності контрольних органів, що створюються у межах міжнародних договорів. Найбільш успішним та послідовним у цій сфері є досвід створеного у 1951 р. Європейського об'єднання вугілля та сталі, в якому вперше були поєднані міжурядове та наднаціональне співробітництво. Головною далекосяжною метою ЄОВС було об'єднання європейських держав шляхом передання права реалізації частини суверенних повноважень наднаціональним інститутам заради створення європейської федерації як гаранта забезпечення миру, безпеки та економічного процвітання.

12. Дослідження правового статусу держав-членів ЄС не дає достатніх підстав для постановки питання про перегляд теорії суверенітету та запровадження такого поняття як суверенітет наднаціонального міждержавного об'єднання, оскільки членство в ньому не позбавляє держав суверенітету і навіть не обмежує його, адже національні уряди добровільно самообмежуються не в суверенітеті або в

суверенних правах, а лише в праві реалізації останніх.

13. Наднаціональна організація не обмежує суверенітет, а лише перебирає на себе реалізацію окремих суверенних прав, якщо держави-члени вважають, що їх реалізація на наднаціональному рівні є більш ефективною і корисною, аніж на національному. Отже, правова природа повноважень, які їй передали національні уряди для досягнення статутних цілей, має похідний характер, а їх обсяг і зміст залежить від держав-членів. При цьому делегування права реалізації суверенних прав державами є допустимим настільки, наскільки це дозволяє конституція.

14. Ступінь самообмеження держави в реалізації суверенних прав різний і залежить від сфери суспільних відносин, що підпадає під предметну компетенцію ЄС. Максимальне самообмеження має місце в межах виключної компетенції Союзу, де він самостійно здійснює законодавчу діяльність й ухвалює юридично обов'язкові для держав-членів акти. У сферах, де компетенція ЄС характеризується як допоміжна, самообмеження держав є мінімальним і вони зберігають усю повноту законодавчої влади, а роль Союзу зводиться до підтримки і координації або доповнення законодавчих заходів держав-членів шляхом надання рекомендацій. У межах спільної компетенції і Союз, і держави-члени можуть здійснювати законодавчу діяльність, а тому в разі колізії між національним законом і актом Союзу перевага надаватиметься акту ЄС згідно з принципом верховенства права ЄС.

15. В умовах самообмеження держав-членів у питанні реалізації суверенних прав їм надаються певні гарантії їх суверенітету: а) держави-члени самостійно вирішують питання про доцільність зміни законодавства для приведення його у відповідність до права ЄС. Отже, принцип верховенства права ЄС не означає, що у разі колізії норми національного законодавства будуть автоматично визнані недійсними; б) держави можуть звернутися до Суду ЄС з позовом про визнання певного акта Союзу недійсним у випадках, передбачених установчими договорами; в) за державою зберігається право вийти зі складу ЄС без отримання згоди інших держав або Союзу; г) в установчих договорах держави визначили межі компетенції Союзу відповідно до принципу надання повноважень, внаслідок чого Союз без їхньої згоди не може перебирати на себе нові повноваження, оскільки лише держави мають право розширювати або звужувати його компетенцію; г) з метою захисту інтересів держави і недопущення зловживань з боку ЄС запроваджено принципи субсидіарності та пропорційності; д) національні парламенти володіють правом колективного вето на законопроекти ЄС, які прийняті з порушенням принципів субсидіарності

або пропорційності; е) у сферах, що мають принципове значення для збереження суверенітету, держави зберігають за собою право вето на ухвалення певних рішень.

16. Євросоюз здатний впливати на суверенітет країн-кандидатів та держав-сусідів. Правовою основою такого впливу є угоди про партнерство і співробітництво та угоди про асоціацію. Ступінь впливу цих угод на реалізацію країнами-кандидатами та державами-сусідами своїх суверенних прав залежить від рівня співпраці сторін. У рамках угод про партнерство і співробітництво приймаються рекомендаційні рішення, невиконання або неповне виконання яких країною-кандидатом не породжує юридичну відповідальність, а лише перешкоджає процесу її інтеграції до ЄС. В угодах про асоціацію передбачається, що спільні органи можуть приймати обов'язкові до виконання рішення. Крім того, економічною основою асоціації з ЄС є створення зони вільної торгівлі чи митного союзу, правовий режим яких впливає на реалізацію асоційованою державою своїх суверенних повноважень в економічній сфері.

17. Політика Союзу щодо надання членства країнам, з якими він межує, використовується ЄС для забезпечення національних інтересів і безпеки держав-членів і Союзу в цілому. Така політика ЄС здатна впливати на зміст і напрями здійснюваних у країнах-кандидатах і державах-сусідах реформ, а також на зовнішньополітичну діяльність. Особливістю відносин Союзу з країнами-кандидатами та державами-сусідами є сприйняття останніми права ЄС (*acquis communautaire*), що передбачає внесення змін до національного законодавства. Кожна з вказаних груп країн зобов'язана імплементувати до національного законодавства певну частину *acquis communautaire*, що впливає на реалізацію ними своїх суверенних прав.

18. ЄС впливає на суверенітет України відповідно до Угоди про партнерство і співробітництво, реалізація якої вимагає здійснення реформ у багатьох сферах суверенних повноважень. Це обумовлює проведення експертизи законопроектів, що за предметом правового регулювання належать до сфер, правовідносини в яких регулюються правом ЄС, на предмет їх відповідності *acquis communautaire*.

19. Міжурядова інтеграція ґрунтується на механізмах, які не вимагають від держав самообмеження в реалізації своїх суверенних прав. Відносини держав з таким інтеграційним об'єднанням виключають будь-яку можливість організації або однієї з держав-членів нав'язувати свою волю іншим членам. Міжурядова організація створюється для реалізації спільних інтересів держав і

підпорядковується їхній волі. Її приписи, адресовані країнам-учасникам, підлягають застосуванню виключно шляхом санкціонування національними урядами. Юридичною основою обов'язковості таких приписів для держав виступає не автономна воля організації, а воля держав-членів.

20. Важливу роль у процесі оцінки впливу міждержавного об'єднання на суверенітет держав-членів і країн-кандидатів відіграє аналіз процедури набуття членства та тих зобов'язань, які беруть на себе держави після вступу. Порівняно з процедурою вступу до ЄС у Раді Європи вона є більш спрощеною і не вимагає повного виконання державою передвступних зобов'язань на час вступу. На відміну від ЄС можливості впливу Ради Європи на своїх членів незначні і зводяться переважно до заохочення виконання ними статутних зобов'язань, контролю за виконанням рішень Європейського суду з прав людини та надання інформації в рамках проведення моніторингу і постмоніторингу реалізації статутних зобов'язань.

21. Органи Ради Європи не мають права самостійно ухвалювати рішення, що зобов'язують національні уряди до здійснення певних дій. Європейський суд з прав людини не слід вважати наднаціональною судовою установою, оскільки його юрисдикція має субсидіарний характер і обмежується тлумаченням і застосуванням Конвенції з прав людини і основоположних свобод, а не національного законодавства. Він не може відмінити або переглянути рішення національного суду, законодавчий або підзаконний акт; він не дає обов'язкових вказівок державам-відповідачам щодо їх законодавчої або судової діяльності, способу виправлення ситуації, що спричинила порушення Конвенції. Попри це практика Європейського суду з прав людини має значний вплив на законотворчу і правозастосовну діяльність держав-членів Ради Європи.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Монографії:

1. Байдін Ю. В. Проблеми співвідношення державного суверенітету і суверенних прав / Ю. В. Байдін // Державний суверенітет: теоретико-правові проблеми : монографія / за ред. Ю. П. Битяка, І. В. Яковюка. – Х. : Право, 2010. – С. 117–141.

2. Байдин Ю. В. Государственный суверенитет и суверенные права: проблемы соотношения / Ю. В. Байдин // Правовые проблемы определения и реализации государственного суверенитета на

современном этапе : монография / под ред. А. К. Сквикова, И. В. Яковюка. – М. : ООО «НИПКЦ Восход – А», 2010. – С. 71–98.

Наукові статті у фахових виданнях:

1. Байдін Ю. В. Проблеми державного суверенітету держав-членів ЄС в умовах інтеграції / Ю. В. Байдін // Проблеми законності: респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2005. – Вип. 75. – С. 193–198.

2. Байдін Ю. В. Державний суверенітет і суверенні права: проблеми співвідношення / Ю. В. Байдін // Державне будівництво та місцеве самоврядування : зб. наук. пр. / ред. кол.: Ю. П. Битяк та ін. – Х. : Право, 2010. – Вип. 20. – С. 186–203.

3. Байдін Ю. В. Ліга Націй та її роль у забезпеченні суверенітету і безпеки держав-членів / Ю. В. Байдін // Державне будівництво та місцеве самоврядування : зб. наук. пр. / ред. кол.: Ю. П. Битяк та ін. – Х. : Право, 2011. – Вип. 21. – С. 190–199.

Наукові статті в інших виданнях:

1. Байдин Ю. В. Особенности реализации государственного суверенитета в условиях формирования общей внешней политики и политики безопасности ЕС / Ю. В. Байдин // Политико-правовые проблемы современного общества : научные труды Института деловой карьеры : материалы междунар. науч.-практ. конф. 20-21 ноября 2008 г. – М. : Ин-т деловой карьеры, 2008. – Вып. 7. – С. 18–25.

2. Байдин Ю. В. Государственный суверенитет и национальная безопасность: общетеоретический анализ проблемы / Ю. В. Байдин // Проблемы государственно-правового развития Украины и России в условиях глобализации : сб. науч. ст. по материалам междунар. науч.-практ. конф., г. Москва, 24 июня 2011 г. – М. : ООО «НИПКЦ Восход – А», 2012. – С. 3–10.

Тези наукових доповідей:

1. Байдін Ю. В. До питання про суверенітет держав-членів ЄС / Ю. В. Байдін // Соціально-політичні та соціально-правові проблеми сучасності : матеріали XV Харківських політологічних читань. – Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2004. – С. 12–14.

2. Байдін Ю. В. До питання про розмежування компетенції Європейського Союзу і держав-членів / Ю. В. Байдін // Актуальні проблеми правознавства : тези доп. та наук. повідомл. учасників наук. конф. молодих учених та здобувачів: до 200-річчя Національної юридичної академії України ім. Я. Мудрого. – Х.: Нац. юрид. акад.

України ім. Ярослава Мудрого, 2004. – С. 194–196.

3. Байдін Ю. В. Про межі суверенітету держав–членів ЄС : постановка питання / Ю. В. Байдін // Державне будівництво та місцеве самоврядування : зб. наук. пр. / ред. кол.: Ю. П. Битяк та ін. – Х. : Право, 2005. – Вип. 10. – С. 142–144.

4. Байдін Ю. В. Державний суверенітет: особливості реалізації в умовах інтеграції / Ю. В. Байдін // Організаційні та правові проблеми забезпечення державного суверенітету : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 27 берез. 2009 р. – Х. : Видавець ФО-П Вапнярчук Н. М., 2009. – С. 142–144.

5. Байдін Ю. В. Економічний суверенітет держави: проблеми визначення змісту / Ю. В. Байдін // Декларація про державний суверенітет України – передумова її незалежності та демократичного розвитку : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 16 червн. 2010 р. – Х. : НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2010. – С. 99–101.

6. Байдін Ю. В. Національна безпека і її роль у забезпеченні суверенітету України / Ю. В. Байдін // Публічна влада в Україні та конституційно-правовий механізм її реалізації : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 28 вересн. 2011 р. – Х. : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2011. – С. 201–202.

7. Байдін Ю. В. Національна безпека і її роль у забезпеченні державного суверенітету / Ю. В. Байдін // Особистість. Суспільство. Право : зб. наук. ст. та тез наук. повідомл. за матеріалами міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 10-річчю Полтав. юрид. ін-ту. Полтава, 15 берез. 2012 р. : у 2 ч. Ч. 1. – Х. : Точка, 2012. – С. 166–169.

АНОТАЦІЯ

Байдін Ю. В. Державний суверенітет і його межі в умовах європейської інтеграції (питання теорії). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України. Харків, 2012.

Дисертація присвячена проблемі визначення меж державного суверенітету в умовах реалізації різних моделей європейської інтеграції. Досліджуються проблеми визначення державного суверенітету і його ознак, розкривається співвідношення понять «державний суверенітет» і

«суверенні права», «державний суверенітет» і «економічний», «податковий», «інформаційний суверенітет», подається авторське визначення суверенних прав, виокремлюються їх риси, визначається роль національної безпеки і її підвидів у забезпеченні суверенітету держави і окремих комплексів суверенних прав. На прикладі ЄС і Ради Європи аналізується вплив наднаціональних та міжурядових інтеграційних об'єднань на суверенітет їх держав-членів, а також країн-кандидатів та держав-сусідів.

Ключові слова: державний суверенітет, суверенні права, європейська інтеграція, Європейський Союз, Рада Європи, національна безпека.

АННОТАЦІЯ

Байдин Ю. В. Государственный суверенитет и его пределы в условиях европейской интеграции (вопросы теории). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений. – Национальный университет «Юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого», Министерство образования и науки, молодежи и спорта Украины. Харьков, 2012.

Диссертация посвящена проблеме определения пределов государственного суверенитета в условиях реализации различных моделей европейской интеграции. Исследуются проблемы определения государственного суверенитета и его признаков. В работе сформулировано понятие и выделены признаки суверенных прав, показано их соотношение с государственным суверенитетом, а также рассмотрена практика их нормативного закрепления. Анализируется содержания понятий «экономический», «налоговый» и «информационный» суверенитет и их соотношение с «государственным суверенитетом».

В диссертации раскрывается становление политики национальной безопасности, раскрыта ее структура, состоящая из государственной, военной, экономической, информационной и гуманитарной безопасности как ее подвидов; анализируется их роль в обеспечении в целом государственного суверенитета и отдельных комплексов суверенных прав.

На примере Европейского Союза и Совета Европы в работе

показано влияние на суверенитет государств-членов межправительственных и наднациональных интеграционных объединений, а также влияние последних на суверенитет стран-кандидатов и государств-соседей; исследуются новые подходы к практике реализации суверенных прав; рассматривается содержание принципа верховенства права ЕС и его влияние на осуществление государствами-членами своих суверенных полномочий в законодательной сфере.

Ключевые слова: государственный суверенитет, суверенные права, европейская интеграция, Европейский Союз, Совет Европы, национальная безопасность.

SUMMARY

Baydin U. V. State Sovereignty and Its Limits in the Context of the European Integration (Theoretical Issues). – On rights for a manuscript.

The thesis for obtaining scientific degree of Candidate of Legal Sciences on specialty 12.00.01 – Theory and History of State and Law; History of Political and Legal Sciences. – National University «Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine», Ministry of Education and Science, Youth and Sports of Ukraine. – Kharkiv, 2012.

The dissertation is devoted to the investigation of the state sovereignty limits in the context of different forms of the European integration. The definition of the state sovereignty and its features are examined; the correspondence between the notions «state sovereignty» and «sovereign rights», «state sovereignty» and «economical», «tax», «informational sovereignty» is provided. The author proposes his definition of the sovereign rights and its features. The role of the national security and its sub-forms in the assuring of sovereignty of the state and separate sovereign rights complexes is determined. The influence of the under-governmental and intergovernmental integrative unions like EU and the Council of Europe on the sovereignty of their member-states, candidate-states and the neighboring countries is analyzed.

Key words: state sovereignty, sovereign rights, European integration, European Union, Council of Europe, national security.

Відповідальний за випуск
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник Г. В. Чапала

Підписано до друку 07.05.2012 р. Формат 60x90/16.
Папір офсетний. Віддруковано на ризографі.
Умовн. друк. арк. 0,7. Облік.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 295

Друкарня
Національного університету
«Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77